

Sjöbodar på Öland

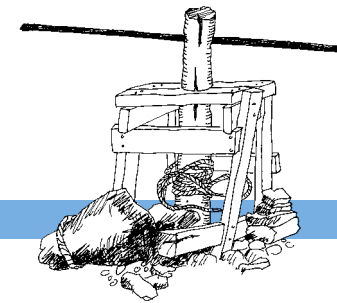

»Så måste jag berätta om alla sjöbodarna här vid Alvidsjöbodar. [...] Det var ju en ständig ström av husbehovsfiskare som kom och gick vid bodarna från tidig vår till sen höst. Fisket var ju en viktig del i hushållningen. På våren var det sjuryggar och på hösten var det ål, torsk och strömming. På sommaren var det flundror. Särskilt livligt var det på hösten under ålfisket då de flesta övernattade i sina bodar. På mornarna såg vi dem knegande med ålkorgen på ryggen. Några cyklar fanns ju inte.«

Maja Svensson, 85 år, minns folklivet och bodarna vid Alvedsjö bodar under sin barndom vid sekelskiftet 1900. Ur ÖLÄNSK BYGD 1993.

Äger du en öländsk sjöbod?

Var stolt och glad! Din bod är inte bara en speciell plats för dig – den är till många glädje och en kulturhistorisk byggnad att vara rädd om. Den här skriften berättar om de öländska sjöbodarnas historia och tipsar om hur de kan underhållas på ett varsamt sätt.

■ En bod betyder så mycket	3
En del av landskapet	3
Historiska dokument	4
■ Sjöbodarna	7
Äldre bodar	7
Stenbodar	8
Bodar av trä	10
Garnhagar	13
1900-talets bodar	14
■ Ta hand om historien!	17
Ta dig tid!	17
Prioritera mera	17
Underhåll lönar sig	18
Verka i traditionen	18
Minsta möjliga åtgärd	19
Låt boden själv vara facit	19
Återskapa och efterapa	20
Dokumentera	20
Praktisk skötsel och underhåll av sjöbodar	22
Takmaterial	24
■ Ölänningarna och havet	29
■ Vad får jag göra?	37

En sjöbod är ett redskapsförråd. Men det är också en plats för att uppleva det öländska landskapet och för att uppleva tiden. Vid sjöboden kan man ta del av himlens många skepnader och årstidernas växlingar, men också av ett stycke öländsk kulturhistoria.

Norra Näsby. →

En bod betyder så mycket

En del av landskapet

SJÖBODARNA ÄR EN VIKTIG del av det öländska landskapet, lika typiska som öns väderkvarnar och radbyar. Utan sjöbodarna skulle Öland inte vara sig likt. Ön skulle bli fattigare både för ölänningar och för turister. Få byggnader ligger så öppet. De öländska sjöbodarna är därför ovanligt betydelsefulla för landskapet. Varje bod är viktig! Oavsett om den står ensam och präglar en hel strand eller om den utgör en del av en grupp sjöbodar.

I det vidöppna öländska kustlandskapet utgör sjöbod-

arna orienteringsmärken, välbehövligen punkter att vila ögat på. De är också en plats att ty sig till för att söka skydd från väder och vind. Om du befinner dig längs ölandskusten, nog är det vid en sjöbod du slår dig ned för att vila, äta matsäck, sola eller skåda fågel?

De öländska sjöbodarna kan ge oss en aning om hur människan traditionellt har utnyttjat alla upptänkliga resurser i sin närhet. Vid de öländska stränderna har man inte bara fiskat, utan också jagat sjöfågel och säl, samlat ägg, vrakgods, drivved och tång. Sjöbodarna visar att byn→

inte tar slut utanför tomten eller utanför åkern – den sträcker sig långt ut i vattnet!

Sjöbodarna är en påminnelse om hur viktigt havet har varit för ölänningen genom fiske, handel och olika typer av sjömanskap. Bodarna antyder också att vattnet historiskt sett har varit något som *förenat*, inte som *skiljt* åt. Före järnvägen och bilismen var det alltid enklare och snabbare att färdas på vattnet än på land. De viktigaste och äldsta öländska vägarna är kanske inte de som går från norr till söder utan de som går på tvärs mellan byarna och deras sjöbodplaner!

4

Historiska dokument

SJÖBODARNA OCH SJÖBODPLANERNA är historiska dokument. Det betyder att de kan liknas vid skrivna dokument. De bär på information och genom att »läsa« dem kan vi få kunskap om gångna tider. Material, byggnadsteknik och spår efter verktyg är ledtrådar som kan berätta om de förutsättningar som fanns vid tiden för uppförandet, eller vid senare förändringar. Eftersom byggnadsskicket varierat kan varje bod berätta om just sin tid och sitt sammanhang.

Berättelserna kan handla om stort och smått. Varje bod är fylld av spår och minnen efter de människor som byggt och brukat den. Men det finns också tecken som visar på större historiska sammanhang; fiskets betydelse, livet i det öländska bondesamhället, eller hur man har fiskat och

byggt i olika tider. En del av de här historierna kan vara lätta att utläsa medan andra är svårare att upptäcka. En del spår lägger man kanske märke till först när man jobbar med sin bod; äldre färglager, tidningssidor som klistrats upp på väggen eller speciella konstruktionsdetaljer.

Förutom att gamla byggnader bär på historiska fakta, så förmedlar de också en känsla av historia. De kan nästan få oss att uppleva det förflutna och lära känna människor från förr. De riktigt ålderdomliga bodarna är naturligtvis de mest spännande »tidsmaskinerna«. Men även de allra äldsta bodarna har en gång varit bara halvgamla, vanliga och omoderna. Det kan vara värt att minnas i samband med funderingarna på vad man skall göra med sin egen, halvgamla sjöbod. ■

Denna bod i Brunneby läge har tydliga spår av tillbyggnad.

Redskap utanför bod vid Långlöt. →

För att ta hand om din sjöbod på bästa sätt behöver du känna till en del om dess historia. Först då kan du avgöra vad som är viktigt att ta hänsyn till vid renovering och underhåll. Hur boden ser ut beror på när den byggdes och var på Öland den ligger.

Äldre bodar

LITE GROVT RÄKNAT kan man säga att byggnadsskicket i de öländska sjöbodarna förändras runt sekelskiftet 1900. Från att av nödvändighet ha varit hantverksmässigt byggda och grundade på långa traditioner börjar byggnadernas utformning och konstruktion påverkas av modernare material. En hel rad nya byggnadsmaterial blev tillgängliga; maskinsågat virke, maskinellt framställda stickespån, cement, takplåt med mera. Tidigare hade man varit hänvisad till de material som fanns i trakten och som kunde bearbetas på platsen med handverktyg. Med äldre bodar avses alltså bodar från 1800-talet och äldre.

Allteftersom fiskets betydelse har varierat och fiskemetoder har ändrats har även sjöbodarna bytts ut eller moderniserats. Deras utsatta läge vid sjön har också gjort dem extra sårbara för väder och vind. Trots detta har några en del äldre sjöbodar bevarats fram till våra dagar. Idag har dessa bodar ett mycket högt kulturhistoriskt värde. De är helt avgörande för förståelsen för äldre tiders byggnadsskick och för upplevelsen av att sjöbodplanerna har en lång historia som sträcker sig bortom 1900-talet.

Sjöbodarna

På några få platser har flera äldre bodar bevarats och de ger en bild av hur det har sett ut i äldre tider. Exempel på välbevarade sjöbodgrupper är de i Bruddesta som ligger på öns västra sida i Alböke socken, och på Hallnäs udde, på östra sidan i Persnäs socken. På andra ställen har endast någon eller några enstaka bodar bevarats.

En del bodar användes även i samband med kustnära stenframställning, som här på Hallnäs udde.

Stenbodar

MATERIALET TILL DE gamla bodarna hämtades från närområdet. Var det ont om skog användes istället sten. Bodar av sten återfinns framförallt i norr, särskilt utmed Stenkusten mellan Äleklinta och Norra udden, men även längs den skogfattiga kusten i sydöst. Många av stenbodarna har överlevt fram till våra dagar medan de av trä oftare har försvunnit. Idag får man därför bilden av att stenbodar har varit vanligare än vad de verkligen var.

De enklaste stenbodarna består av ett enda rum. Det förekommer även att boden delas med en mellanvägg som ger ett inre rum, för någon enstaka övernattnings, och ett yttre för att hysa redskapen. Golvet består av jord eller

stenflis, det sistnämnda vanligt på norra Öland. Några fönster finns i allmänhet inte utan dagsljuset från den öppna ytterdörren och ibland en liten glugg i den bakre gaveln fick vara tillräckligt. Väggarna är uppförda av kallmurad kalksten, det vill säga stenarna har staplats på varandra utan bruk. I de norra socknarna, ungefär från Föra socken och norrut finns en variant där långväggarna är framdragna vid ingångsgaveln så att det bildas en liten skyddad svale. Takkonstruktionen var den enklaste möjliga; ett åstak täckt av torv eller halm/vass. På norra Öland var ag vanligt. I början av 1900-talet fick många bodar tak av stickespån. Det ligger ofta kvar under den nuvarande taktäckningen av korrugerad plåt eller eternit.

Hålnäs udde.

Stora kalkstensblock förstärker hörnen på denna kallmurade bod i Hulterstad.

Sjöbodarna

Bod med eldstad vid Hålnäs.

Ljusglugg på bodruin i Brunneby läge.

Grythamn.

Bodar av trä

DE ÄLDSTA BODARNA av trä skiljer sig egentligen inte nämnvärt i fråga om plan och storlek från de av sten. Storleken varierar mellan 2–4 meter på bredden och 3–5 meter på längden.

Det finns enstaka äldre bodar som är uppförda av liggtimmer. Möjligen är det så att de har varit vanligare förr, men idag finns bara någon enstaka bod kvar. Av de äldre träbodar som bevarats till vår tid är det vanligaste byggnads sättet skiftesverk. Skiftesverkstekniken har lång tradition på Öland. Grundprincipen för detta virkesbesparande sätt att bygga innebär mycket förenklat att stående stolpar hålls på plats av syllar och långband och låses fast med tvärgående plankor, så kallade band. Utrymmet mellan stolparna fylls med breda plankor, bålar, som löper i längsgående spår i stolparna. I en del fall användes stora kalkstensflisor på högkant mellan stolparna istället. Syllar, stolpar och band har som regel varit av ek, bålar av ek eller furu. Bodarna är i de flesta fall tekniskt sett i huvudsak utformade på samma sätt som bondgårdarnas ekonomi- och bostadsbyggnader, men ibland finner man förenklingar i form av stag och tvärsålar som på andra hus är att betrakta som nödlösningar.

Som taktäckning förekom stråtak, men vanligast var förmodligen torv. En uppmätning från 1935 av en numera riven bod vid Klockholm i Föra socken visar att torven där var lagd omlott och fastsatt med träpliggar som stacks genom torvsjoken. I äldre tider användes även ofta mate-

Bod med svale i Kårehamn.

rial som havet kunde ge; tång, strandgräs och starr. Materialet lades löst och hölls fast av slanor och ibland sten som extra tyngd.

Torvtak på bod vid Folkeslunda.

Skiftesverksbod.

Träbodarna med stråtak, Alvesjö bodarna.

Garnhagar

RUNT ELLER I ANSLUTNING TILL många sjöbodar ligger ett inhägnat stycke mark som användes för att hänga upp eller breda ut fiskenät och redskap på tork. Inhägnaden av låga stenmurar var till för att hålla ute betande djur som annars kunde förstöra näten. Benämningen av dessa platser varierar. Garnhagar, garnkättar, sköthagar och bredsleplaner är några varianter. Garn och skötar refererar till redskap medan »bredsle« eller »bressle« syftar på att näten breddes ut för torkning. Nät och redskap hängdes upp eller breddes ut på två typer av torkställningar, skötsängar och nätstylter. Det var bräckliga anordningar av smala stolpar och slador, som bara i sällsynta fall har bevarats fram till vår tid. Ofta har de ersatts av sentida varianter gjorda av järnrör och ståltråd.

Nere i strandkanten finns också olika spår efter fiske. Särskilt utmed den östra kusten lägger man märke till ålbroarna som tätt tätt skjuter långt ut i vattnet. De utgörs av smala stenpirar som använts vid ålfiske. En del av dem kan vara mycket gamla. Mellan ålbroarna finns grävda rännor, så kallade kåsar. I dessa drogs fiskebåtarna upp. Många av dem används fortfarande idag. Kåsen gjordes genom att större stenar röjdes bort och lades som pirar på bägge sidor om rännan där båten skulle ligga. Ibland kompletterades kåsen med sliprar av trä. Ofta användes vinschspel för att dra upp båten. Detta var särskilt vanligt på norra Öland, där det fortfarande finns gott om både gamla vinschar av trä och modernare i järn.

← Bodar med garnhagar vid Bruddesta.

Ålbroar och kåsar kan man finna runt hela Ölands kust.

Nätstylter för torkning av nät.

1900-talets bodar

UNDER 1900-TALETS första decennier skedde inga stora förändringar i fisket på Öland. Det var fortfarande det småskaliga husbehovsfisket som dominerade. Men beroende på tillgång till nya material och byggnadstekniker skedde ändå en utveckling av de öländska sjöbodarna. De gamla sätten att bygga övergavs och man började istället använda tekniken att klä en regelstomme med stående träpanel. Bodarna fick lite större mått, de gjordes högre så att det blev ståhöjd i hela boden. Taken blev också högre med brantare takfall som passade att lägga stickespån på. En del av bodarna fick ett fönster, ofta på den inre gaveln där bodkammaren låg. Att bodarna rödfärgades blev mera regel än undantag.

På 1930–40-talen ökade motoriseringen av fiskeflottan och båtar och redskap blev allt större. Yrkesfiskets era inleddes. Förändringarna inom fisket fick med nödvändighet stora konsekvenser för de gamla sjöbodarna. De nya skrymmande redskapen i kombination med krav på större komfort gjorde att många av de gamla bodarna revs eller fick förfalla för att ersättas av nya, rymligare och mer ändamålsenliga. Fortfarande byggdes sjöbodarna med en panelklädd regelstomme av trä som målades med rödfärg. Stickespån användes ännu för att täcka taken men det blev vanligare med plåt. Pannplåt lades allt oftare både på äldre och nybyggda bodar. Det moderniserade fisket innebar inte bara förändringar för bodarna utan också för själva sjöbodplanen. De gamla garnhagarna hade spelat

ut sin roll för yrkesfiskets del. De var alldeles för små för att rymma de nya redskapen. I anslutning till de nya stora bodarna restes höga ställningar av metall eller trä som användes för att hissa upp ålbottengarnen i när de skulle renasas och torkas. De gamla båtplatserna övergavs och istället tillkom pirliknande bryggor som bättre passade de stora motorbåtarna. ■

Bodar på rad längs med kajen i Gräsgård.

Bodar och fiskeredskap vid Lillholmen.

Stora bodar byggdes vid de nyanlagda fiskehamnarna. Gårdbyhamn.

Bodar vid Grythamn.

Till de stora ålbottengarnen behövdes större redskap. Hultestad.

Det bästa sättet att ta hand om en sjöbod kan vara att inte bry sig om den för mycket. En alltför genomgripande renovering kan leda till att all historisk känsla och charm försvinner. Här följer några råd, som egentligen gäller för all skötsel av gamla hus. Använd dem och resultaten blir bra, samtidigt som jobbet blir både lättare och billigare.

Ta dig tid

GOD BYGGNADSVÅRD handlar ofta om att inte ha för bråttom med renoveringar och ombyggnader. Det är extra viktigt när man just har fått ett hus i sin ägo. En gammal sjöbod tål nog att vänta i ett år eller två. Då hinner du både känna och tänka efter. Det tar ett tag att förstå både sina egna behov och husets. Först då kan du prioritera rätt åtgärder. Du hinner också planera ordentligt och fråga om råd på många olika ställen. Vänd dig gärna till stadsarkitekten eller länsmuseet med dina frågor! Byggvaruhusens personal rekommenderar ofta moderna standardlösningar som inte passar äldre hus.

En gammal panel håller länge om den står fritt som denna.

Ta hand om historien!

Prioritera mera

DET GÄLLER ATT PRIORITERA. Det ger mindre jobb och bevarar också de kulturhistoriska värdena bättre. Vissa skador och slitage kan dessutom betraktas som något som bidrar till upplevelsen av sjöboden! De visar byggnadens ålder och hur den har använts. Skador som äventyrar byggnaden ska förstås åtgärdas. Det gäller alltså att se vad som utgör en risk och vad som inte gör det. Det är viktigt att taket är helt, att trästommen står fritt från marken och att påträngande växtlighet hålls undan. En sliten tröskel eller en väderbiten vägg däremot kan fungera i många år ännu och gör bara boden vacker och intressant!

Äldre bodar är tåliga. Är taket tätt är det sällan för sent.

Underhåll lönar sig

DET VIKTIGASTE ÄR att regelbundet titta till sin bod, för att upptäcka och åtgärda skador medan de är små. Det sparar både pengar och arbete. Genom att löpande underhålla känsliga delar som till exempel fönster slipper du hamna i lägen som känns oöverstigliga. Har man bodgrannar är det bra att samordna tillsyn och underhåll. Det kan ge kostnadsfördelar, men framförallt: då blir det av! Och ni kan gemensamt se till att sjöbodplanens kulturhistoriska värde bevaras!

Panelen behövde bytas men dörren gick att bevara på denna bod vid Nynäs.

Verka i traditionen

ANVÄND TRADITIONELLA MATERIAL och metoder. De traditionella materialen och färgtyperna är lätta att begripa sig på, att reparera och underhålla. De har utprovats under lång tid och hawr visat sig fungera. De är dessutom ofta billiga. De traditionella färgerna, som rödfärg, linoljefärg och kalkfärg bryts ned och mattas med tiden, utan att ställa till skada på sitt underlag. Tro däremot inte på att det finns underhållsfria material och lösningar. De är inte sällan omöjliga att reparera och underhålla.

Olika bredd på bräderna ger karaktär åt panelen. Går lätt att återskapa på ny panel.

Minsta möjliga åtgärd

ÄVEN OM MAN UNDERHÅLLER en byggnad så åldras materialet i den. Förr eller senare måste delar bytas ut, men så fort en byggnadsdel tas bort så avlägsnas samtidigt en del av historien. Det är därför du skall tänka dig noga för innan du börjar, så att inte onödigt mycket historiska fakta och historisk känsla försvinner. Det gäller att inte renovera för hårdhänt, utan att hitta en balans mellan vad du åtgärdar och vad du kan låta förbli orört. Bara de delar som är så ruttna eller trasiga att de inte kan fylla sin funktion bör bytas, då blir upprustningen också billigare.

Byt bara det som behövs. Bod vid Folkeslunda.

Låt boden själv vara facit

BEHÅLL ALLTSÅ SÅ MYCKET som möjligt av originalmaterialet! Lappa och laga med ursprungliga material och metoder. När en byggnadsdel är uttjänt så är det bästa att ersätta den med en som är så lik originalet som möjligt. Kanske kan du hitta en begagnad del eller låta utföra en kopia av den gamla byggnadsdelen? Ta vara på den historiska information och de spår som finns i själva byggnaden! Skrapa fram äldre färglager och återskapa en tidigare färgsättning! Kom också ihåg att själv efterlämna spår i byggnaden till framtiden. Skrapa inte bort all färg och låt äldre material sitta kvar under de nya ytskikten.

Med det gamla materialet bevarat är det lätt att förstå bodens historia.

Återskapa och efterapa

MYCKET INFORMATION om sjöbodens tidigare utseende finns i byggnaden själv. Har du tur finns det gamla bilder som visar hur den sett ut. Att beställa en kopia av till exempel ett fönster hos en snickare kräver lite framförhållning, men det brukar inte bli mycket dyrare än ett standardfönster. Kvaliteten blir dessutom oftast högre och fönstret enklare att montera. Om det varken finns några spår i byggnaden, äldre bilder eller någon som minns hur din sjöbod såg ut får du istället låta dig inspireras av andra bodar i bygden, från ungefär samma tid. Hur ser de ut och vilka metoder har använts? Det blir bäst om du väljer material och färgsättningar som passar byggnadens ålder och de närmaste omgivningarna.

Dokumentera!

TA MED KAMERAN och dokumentera miljön och din vistelse vid sjöboden. Bilderna kommer att vara till både nytta och nöje för framtiden! Det gäller inte minst när du gör arbeten på själva boden. Före- och efterbilder är tacksamma. Är man ambitiös kan man också rita av, mäta upp eller föra dagbok. Att spara äldre detaljer och bitar av material som avlägsnas ur byggnaden är ett annat sätt att dokumentera. De kan kanske återanvändas eller nyttjas som förlagor för nya delar i framtiden.

Ny bod vid Jordhamn.

Hörn på skiftesverksbod vid Horns udde sedd underifrån.

En grånad sjöbodvägg klarar sig bra utan färg! På mindre än en förmiddag kan man måla hela boden, och med ens har virkets silvriga färg för alltid försvunnit. Hagudden.

Praktisk skötsel och underhåll av sjöbodar

- **LÄCKANDE TAK** måste tätas så snabbt som möjligt. Laga i första hand det befintliga taket. När skadorna är så stora att taket måste läggas om, välj samma takmaterial och teknik som ursprungligen användes på sjöboden. Moderna plåtmaterial kan dock väljas som provisoriskt skydd tills en kulturhistoriskt riktig omläggning blir möjlig. Laga skadade delar av den bärande konstruktionen.
- **TRÄVÄGGARS NEDERKANT** måste skyddas mot väta. Marken runt gamla sjöbodar har ofta höjts genom avlagringar så att det riskerar uppstå rötskador där virket ligger an mot marken. Återställ den ursprungliga marknivån och se till att marken sluttar från sjöboden. Grundstenar som sjunkit och satt sig kompletteras så att boden får stöd. Laga skadade delar av den bärande konstruktionen. Bottensyllen i en bod av skiftesverk eller regelkonstruktion behöver ibland lagas. Täta aldrig grundmurar med cement.
- **HÅLL RENT RUNT BODEN.** Växtlighet, träd, buskar, sly och kraftiga gräs eller örter närmast sjöboden ska röjas bort. Låt heller inte högar med gammalt virke eller bråte ligga staplade mot väggen. De hindrar luft att komma till och torka upp fasaderna efter regn. Håll

uppsikt så att inte växtlighet får fäste att börja växa in i murarna på stenbodarna. Det kan ställa till stor skada med sprickor och instabilitet som följd.

- **TRÄFASADER** skadas främst av röta i de nedre delarna. Detta innebär att skadorna oftast är begränsade och att det räcker med att byta ut de skadade partierna. Byt bara ut det som är mest nödvändigt! På träpaneler kan man skarva med bräder med samma dimension och se till att snittytan i skarven får en lutning ut från väggen. En alternativ lagning av panelen är att panelens nedre del rakkapas, bräder och lister kapas i samma höjd, och att en liggande bred bräda spikas mot stommen. För att skydda den liggande brädan fästs en snedställd vattbräda över denna. Om väggen är av skiftesverk räcker det ofta att ersätta de nedersta bälarna. Välj tätvuxet virke som man gjorde förr.

- **MÅLNING AV TRÄ.** Ytbehandling av trä utomhus var inte vanligt förr – trä håller ändå. Kontrollera alltid att sjöboden verkligen har varit ytbehandlad innan du väljer att måla. Spår av rödfärg kan finnas kvar på skyddade ställen och i springor. Använd bara traditionella färger: trätjära, slamfärg och linoljefärg. Om fasaderna har varit omålade, låt dem förbli det och låt lagningsbitarna gråna av sig själva. Om fasaderna varit rödfärgade fortsatt att måla med röd slamfärg. Dalbränd trätjära kan också användas, där sådan an-

vänts. För att kontrollera om tjära har använts kan man stryka på lite lacknafta, vilket snabbt löser tjärresterna så att det blir klabbigt och luktar tjära. Ibland räcker det med att bara skrapa med nageln på tjäran för att man ska känna lukten. Använd aldrig oljefärg, eller någon annan täckande färg, på en fasad som tidigare bara varit målad med vanlig rödfärg eller tjära! Oljefärg har normalt endast använts på fönster och snickeridetalljer.

Även om just denna bod vid Horns udde har klarat sig länge utan tak är det inte att rekommendera.

- **VÄGGAR AV STEN** uppfördes oftast kallmurade, det vill säga utan något bruk i fogarna. Undvik att börja använda bruk på sådana murar. Det förändrar både utseende och konstruktion och resultatet blir sällan hållbart. Om muren varit fogad från början använd då kalkbruk vid reparationer. Den kalk som finns tillgänglig i handeln är kritvit och bör färgas in för att påminna om öländsk kalkbruk i färgen. Använd pigmenten guldockra och något lite oxidsvart.

Kallmurad bod vid Brunneby.

GARNHAGEN OCH SJÖPLANEN kräver också omvårdnad. Låt de närmaste omgivningarna fortsätta präglas av den enkelhet och nyttoinriktning som funnits där. En stol, en förvaringslåda, men inga blomsterarrangemang, skrymmande utegrupper eller markbeläggningar! Ta även hand om de historiska lämningar som finns på platsen i form av stengrunder, ruiner, ålbroar, bryggfundament, kåsar eller liknande. Behåll de gamla stenmurarna där sådana funnits och komplettera eventuellt med något enkelt stängsel för att hålla betande djur ute. Trästaket av villatyp hör inte hemma runt garnhagen.

Takmaterial

TORVTAK , STRÅTAK OCH SPÅNTAK är tre traditionella taktäckningsmaterial på de öländska sjöbodarna. Det skulle berika den öländska kulturmiljön om fler äldre bodar åter belades med sina ursprungliga takmaterial. Från att ha varit så allmänna tekniker att de flesta lärt sig att hjälpligt praktisera hantverken, är de nu så ovanliga att det normalt krävs en fackman för att utföra jobbet. Materialen är idag svåra, men inte omöjliga, att få tag på. Därför är det i de allra flesta fall inte jobb som är lämpliga för en vanlig gör-det-självare.

PAPPTAK förekommer ofta på bodar från 1900-talets första hälft. I likhet med spåntak har de oftast senare täckts med plåt. Bevara den gamla pappen under plåttaket eller under modern takpapp. Papp av gammal typ lagerhålls inte i handeln och är svår att få tag i. Modern takpapp som går att köpa i byggvaruhandeln är belagd med skiffer och ser därför inte ut som äldre tiders takpapp. För att komma så nära den gamla pappen som möjligt utseendemässigt bör du välja en särskild papp som har färgbenämningen »kristallsvart«. Fråga efter den i byggvaruhuset. Den har en svartglänsande yta som liknar äldre tiders tjärade papptak. På äldre papptak ligger våderna vertikalt på taket, tvärt emot vad som är brukligt idag.

Skarvarna lades ofta över trekantiga lister, så kallad listtäckning, eller täcktes av smala remsor av papp. Lägg gärna taket på detta sätt om det har varit gjort så tidigare. Tips om var det går att läsa mer om papptak finns i listan längst bak i broschyren.

ETERNITTAK kan ersättas med tak av sinuskorrugerade asbestfria fibercementplattor. Detta moderna material har sin givna plats vid en renovering av många av 1900-talsbodarna. Det kan även med fördel användas på äldre bodar som tidigare har haft spån eller vasstak, eftersom dess gråa färg och matta yta efter några år påminner något om de äldre materialen.

Nya och gamla stängsel vid Hålnäs.

Nylagt spåntak vid Ispeudde.

Gammalt papptak på bod vid Lillholmen.

Pannplåt i Djupvik.

Foto: Veronica Olofsson, Kalmar läns museums arkiv

Hantverkaren Jan Andersson lägger nytt vasstak vid Horns udde.

■ **PANNPLÅT OCH SINUSKORRUGERAD PLÅT**, varmförzinkad och omålad, har använts så länge att det idag kan anses vara ett traditionellt material på många bodar. Särskilt vanligt är det med pannplåt på norra Öland, från Borgholm och norrut, även om det förekommer längre söderut också. I de flesta miljöer är de även godtagbara som ersättning för äldre taktäckningsmaterial. Lämna plåten omålad.

■ **LERTEGEL** har bara förekommit i undantagsfall som taktäckningsmaterial på sjöbodar. I de flesta fall är det därför olämpligt att använda det. Att lägga gammaldags lertegel på sjöbodar blir en slags historieförfälskning. Ta därför noga reda på om lertegel verkligen traditionellt har använts på sjöboden. ■

En bod vid Norra Näsby med spår av en lång historia. →

Sjöbodarna berättar en historia som sträcker sig långt bortom den enskilda boden och hamnplanen. Alla ingår de i historien om öläanningens liv och leverne genom tiderna. Den långa berättelsen leder fram till dagens användning av de flesta bodarna, för fritidsfiske och friluftsliv. Lönsamhetskrav och rationella fiskemetoder är inte längre avgörande för hur bodarna ser ut. Se möjligheten att förvalta och bruka det öländska kulturarvet varsamt och påverka hur historien ska fortsätta.

Öläanningarna och havet

DET ÖLÄNDSKA LANDSKAPET har formats genom samspelet mellan människa och natur under tusentals år. De särpräglade förutsättningar som ges av berggrunden och läget i Östersjön har alltid varit avgörande för hur öläanningarna har fått sin utkomst. Jorden och fisket har varit två viktiga hörnpelare i öläanningens liv. Handel och sjöfart gav också tidvis goda möjligheter till inkomster. Denna mångfald i ekonomin har varit en styrka för att klara livhanken mot den nyckfulla naturen. Om jordbruket slog fel fick man förlita sig på fiske och handel och vice versa. Den här broschyren beskriver de sjöbodar som främst använts i samband med fisket. Men även handel och annan hamnverksamhet har lämnat spår efter sig. Många hamnar nyttjades för bondesegregation eller professionell skeppsfart med skutor. På en del platser finns magasinsbyggnader kvar som har använts för att lagra kalk som skulle skeppas över till fastlandet.

Något förvånande kan det tyckas, men fisket har aldrig spelat någon riktigt stor roll i öläanningarnas ekonomi. Husbehovsfiske har varit vanligast på grund av att det har varit svårt att få avsättning för fisken. Detta är naturligtvis en generalisering. Enskilda människor har i vissa tider va-

Båten tjäras i Källahamn 1957.

rit helt beroende av vad havet har haft att ge. Men det har aldrig funnits några större permanenta fiskelägen med en bofast befolkning och social organisation. Eftersom rätt→

Foto: Gösta Wahlgrens arkiv

Degerhamns hamn vid sekelskiftet 1900.

ten till strandfiske har varit knuten till jordägandet har det aldrig funnits utrymme för fria etableringar av fiskarsamhällen. Fisket har ingått som en del i jordbrukarhushållningen och dess bystruktur.

Sjöbodplanernas lägen har varit relativt oförändrade över tid. En orsak är att landhöjningen på Öland är så liten

att det i historisk tid sällan har varit nödvändigt att söka nya hamnlägen på grund av att vattenlinjen har dragit sig tillbaka. En annan anledning har varit att de öländska byarna sällan splittrades vid skiftena. Därför behövde bönderna heller inte byta fiskeplats för att få kortare väg till sin bod. Det vanliga är att varje öländsk by har haft sin

fiskeplats med bodar nere vid sjön. Sjön och byn förbands av en så kallad sjögata, som var gemensam för byn och som ofta hade uråldriga anor.

*

FÖR DE FÖRSTA MÄNNISKORNA PÅ ÖLAND, som levde under jägarstenåldern ca 8 000 år f.Kr., var havet den viktigaste källan till föda. Prover på skelett har visat att 80 procent av näringsintaget bestod av fisk och säl. När man sedan under bondestenåldern började bruka jorden blev förhållandet det omvända. Bara 20 procent av maten kom från havet. Över hela Öland finns spår från fiskeplatser från stenåldern. Spåren består av redskap, till exempel fiskekrokar av flinta. Hur sjöbodarna såg ut vet vi emellertid inte, men säkert är att ölänningarna då som i alla tider har varit tvungna att skydda sig mot väder och vind under fiskeperioderna.

Från hela förhistorien finns det enstaka arkeologiska lämningar som vittnar om att ölänningarna har haft fisket som en del av sitt näringsfång.

Från medeltiden finns både skriftliga källor och bevarade arkeologiska anläggningar och fynd från de fiskeplatser som under sillperioderna växte till imponerande storlek. Det finns uppgifter om att så många som 900 fiskare vistades samtidigt vid Kyrkhamn nere vid Ottenby. Förutsättningarna för detta öländska Klondyke var två; god tillgång till fisk och möjlighet att kunna sälja fångsten. Klostren i det vid den här tiden katolska Sverige använde stora mängder torkad fisk, så kallad spettfisk, för att äta

under fastan. Förutom att köpa upp fisk vid säsongsfiske lägena ägde kyrkan och klostren många gårdar som fick betala skatt in natura i form av fisk. De fysiska spår som finns kvar idag och minner om fiskeperioderna vid Kyrkhamn är bland annat så kallade lerbottnar. De syns som svagt skönjbara gropar i markytan. Dessa lämningar har tolkats som golvet i en tillfällig, enklare fiskebod. En annan tolkning är att de använts vid gallring, rensning och saltning av fisken. Sådana lerbottnar finns även vid Sikvarp, Kapelludden i Bredsätra socken.

Från 1600- och 1700-talen kan vi få den tidigaste informationen om enskilda sjöbodar och sjöbodplaner genom Lantmäteriets kartor. I brist på lika rikhaltiga källor får vi anta att de även i viss mån speglar hur det såg ut under→

Foto: Nils J Nilsson, Kalmar läns museums arkiv.

Tjäring av ålbottengarn på Öland vid mitten av 1900-talet.

de föregående århundradena. På 1600-talskartorna är inte de enskilda bodarna utmärkta men väl sjöbodplanernas läge. En jämförelse med moderna kartor visar tydligt att mycket lite har förändrats i fråga om deras placering. På de yngre skifteskartorna blir det vanligare att både garnhagarna och de enskilda bodarna tydligt ritades ut.

*

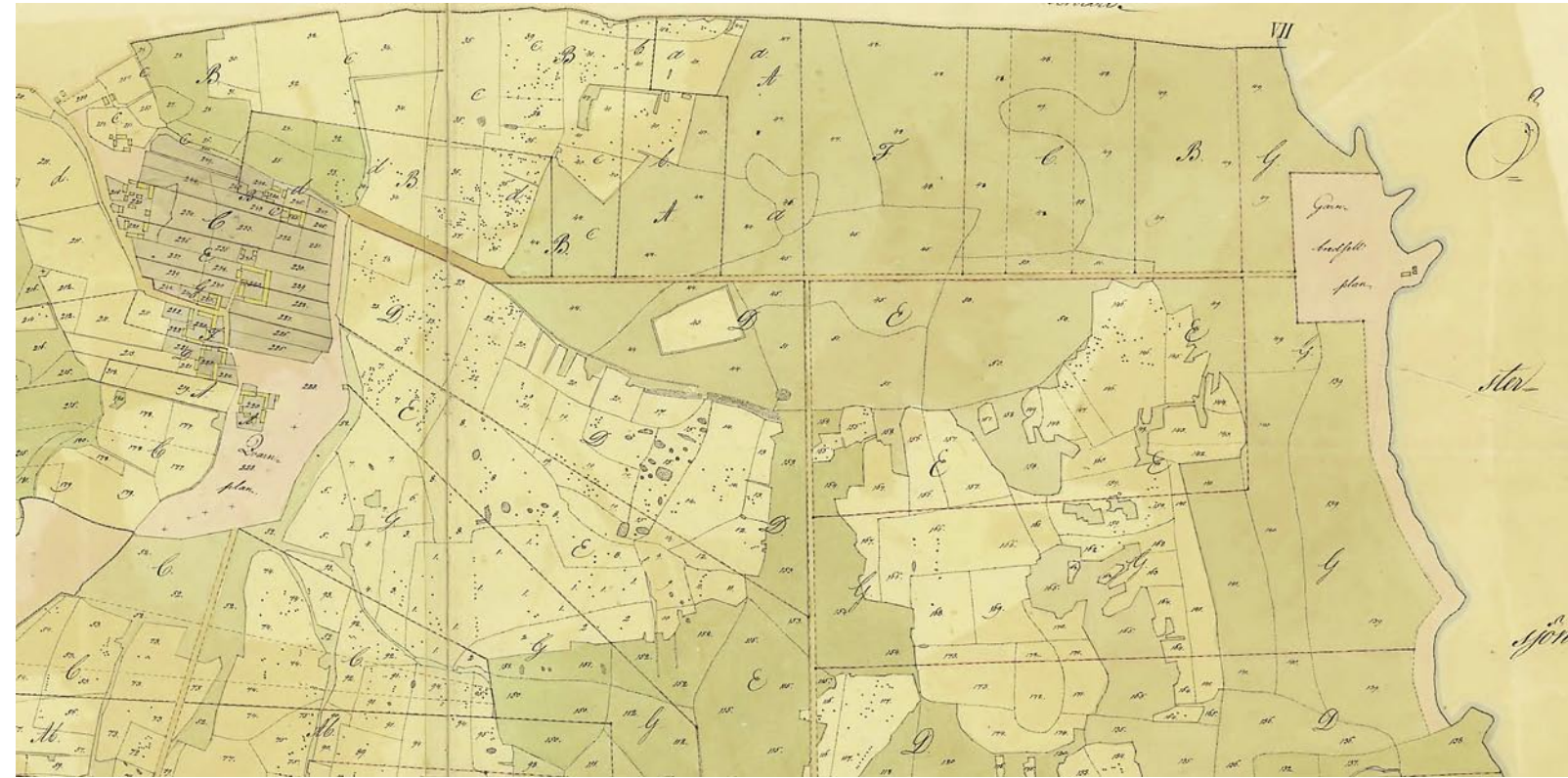
SLUTET AV 1700-TALET och början av 1800-talet verkar ha utgjort kulmen vad gäller mängden sjöbodan. Fisket som bedrevs var till största delen husbehovsfiske. När befolkningen ökade på Öland under slutet av 1700-talet ökade också andelen av befolkningen som var obesuttna, utan egen jord. För många av dessa blev fisket en möjlighet till försörjning. Fiskerätten reglerades med olika arrendekontrakt och avtal med bönderna. Från norra Öland finns från 1700-talet berättelser om hur bönderna hellre ägnade sig åt fisket och försummade jordbruket, till förtret för statsmakterna.

År 1801 upphörde den kungliga djurgårdsinrättningen på Öland. Som en följd av detta beslöts att de utmarker som tidigare hade tillhört kronan, skulle fördelas mellan samtliga öländska byar. Härigenom kom marken där sjöbodarna låg att tillfalla bönderna i byarna. Ungefär samtidigt genomfördes det så kallade enskiftet i rask takt över hela ön. Sjömarkerna, som nyss tillfallit byn genom utmarksdelningen, delades vid enskiftet upp mellan bönderna i byn. Det var vid denna tid som de så karaktäristiska smala stenmurarna på sjömarkerna tillkom för att

markera gränserna mellan de enskilda skiftena. I de flesta byarna behölls en smal remsa utmed stranden som en samäga. I samband med utmarksdelningen behöll staten vissa typer av områden som var av allmänt intresse. Bland dem fanns ett stort antal hamnar och fiskeplatser.

I en beskrivning över Böda socken från mitten av 1800-talet skildras arbetsfördelningen mellan män och kvinnor. Fisket var männens syssla medan kvinnorna skötte både jordbruk och övriga hushållsgöromål, åtminstone under de perioder då fisket var som intensivast.

Omkring sekelskiftet 1900 och några årtionden framåt beskriver flera källor det öländska fisket som eftersatt. Stora skaror, främst unga och personer från lägre samhällsklasser, emigrerade från Öland under de svåra missväxtåren på 1860- och 80-talen. Fram till 1930 beräknas över 18 000 personer ha utvandrat för att söka lyckan på andra sidan Atlanten. Fisket var en outnyttjad resurs som hade kunnat ge inkomst till många av dem som istället såg sig tvungna att lämna Sverige. Detta insåg myndigheterna och vidtog åtgärder för att gjuta liv i den försummade näringen. För att göra fisket lönsamt behövde det bedrivas mer rationellt, med större båtar och redskap och med gemensamma kanaler för försäljning. Till detta krävdes större och djupare hamnar. Kring mitten av 1900-talet tillkom en rad större och modernare hamnanläggningar, till exempel Gräsgård, Bläsinge, Grönhögen, Kårehamn, Källhamn och Byxelkrok. Förbättringar med statligt stöd gjordes även vid flera av de gamla fiskeplatserna. →

På denna karta över Bläsinge från 1830 syns tydligt hur byn och sjöbodplanen förbinds med en rak sjögata. Lantmäteriets arkiv.

Under 1900-talets början motoriserades fiskeflottan. Förändringen skedde snabbt och kom att innebära en revolution för fiskerinäringen. Nu gick det inte längre åt lika mycket tid för att transportera sig på vattnet. Mer tid kunde ägnas åt själva fisket. Man var heller inte längre hänvisad till det strandnära fisket med sina privata fiske-
lotter, utan kunde ge sig ut på fritt vatten för att bedriva havsfiske i en aldrig tidigare skådad skala. Även vad gällde redskap skedde en stor utveckling. De gamla ålryssjorna ersattes av de mycket större och effektivare ålbottengarnen, vilket gav ålfisket ett uppsving. Kalmar län var tidvis landets största leverantör av ål. På 1950-talet introducerades bottengarn av syntet. De nya garnen var mycket

billigare och mer lättskötta än de gamla bomullsgarnen. Man behövde inte hantera dem lika varsamt och hela det arbetsamma momentet med att impregnera garnen för att förhindra att de rutnade blev överflödigt. Alla dessa förändringar gav förutsättningar för en kår av rena yrkesfiskare, för första gången i det öländska fiskets historia. Vid mitten av 1900-talet fanns det cirka 400 yrkesfiskare på Öland. Under en övergångsperiod under första halvan av 1900-talet förekom fortfarande ett småskaligare husbehovsfiske, även utanför de nyanlagda moderna hamnarna. Men snart gav de allra flesta upp det slitsamma och allt mindre lönsamma fisket. Antalet bönder och deltidsfiskare som förlitade sig på fisket för sin ekonomi minskade.

Foto: Manne Höfén, Kalmar läns museums arkiv

Under 1900-talets användes fortfarande dessa gamla bodar i Källhamn till husbehovsfiske.

Foto: Kalmar läns museums arkiv

Valsnäs 1959.

Yrkesfisket genomgick under senare delen av 1900-talet en drastisk minskning sett till antalet aktiva fiskare. Idag koncentreras det professionella fisket till en handfull av de större fiskehamnarna.

I takt med att allt fler i befolkningen lämnade jordbruket och fick arbeten med månadslön, reglerad arbetstid och semester uppstod ett nytt fenomen; fritiden. På 1950-talet börjar allt fler fritidsfiskare dyka upp i de öländska byarna. Det innebar början på den användning som de allra flesta av bodarna har idag.

Det förändrade bruket av sjöbodarna har i en del fall fört med sig att bodarna har byggts om och förändrats, men framförallt har denna utveckling verkat bromsande

Foto: Karl Ohlssons ägo.

Henning Nilsson lägger flundregarn på 1950. Med på båten är från vänster Nils Erik Nilsson, Torsknisse, och Carola och Åke, Flundrekalles barn.

på förändringstakten. Ett småskaligt fritidsfiske idag ställer inte så annorlunda krav på utrymme och komfort än vad husbehovsfisket gjorde förr i tiden. Resultatet är att Ölands kuster fortfarande är fyllda med vackra sjöbodar som är väl värda att bevara, även för kommande generationer. ■

Foto i Karl Ohlssons ägo.

Karl Ohlsson, med smeknamnet »Flundrekalle«, rensar flundror.

Våra stränder och sjöbodar är skyddade av olika bestämmelser, varav de viktigaste är allemansrätten, strandskyddet och delar av plan- och bygglagen. De är en hjälp för att på rätt sätt vårda och förvalta de rika natur- och kulturvärden som finns längs Ölands kuster och främja det rörliga friluftslivet.

Vad får jag göra?

BESTÄMMELSERNA STYR VAD du får göra och vad du inte får göra med din sjöbod och området runt den. Målet är att sjöbodplanernas och sjöbodarnas karaktär och användningssätt ska bevaras, att allmänhetens tillträde till stränderna inte förhindras och att växt- och djurlivets livsvillkor ska värnas. Du är alltid välkommen att kontakta kommunen och länsstyrelsen för att få råd och svar på frågor.

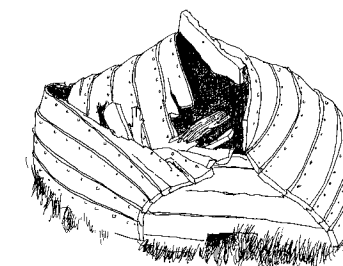
Sjöbodplanernas och sjöbodarnas karaktär ska bevaras

Att underhålla sin sjöbod och andra anläggningar på sjöbodplanen kräver inga tillstånd, så länge du gör det varmt och på ett sätt som inte förstör eller ändrar bodens och sjöbodplanens karaktär och kulturhistoriska värde.

På de ställen där det finns sjöbodplaner eller där sjöboden ligger på en samfäll fastighet är ni flera markägare som tillsammans förvaltar områdets karaktär. Ta fördel av att ni är många som kan hjälpas åt och bestäm gemensamt hur ni på bästa sätt ska sköta era sjöbodar och området runt dem så att de bevaras.

Du kan söka bidrag för varsam renovering av din sjöbod. Stödet ges till åtgärder som av kulturhistoriska skäl kostar mer än vanligt underhåll, exempelvis för att bevara byggnadsdetaljer och för att behålla särskilt material och äldre byggnadsteknik. Bidraget söks hos länsstyrelsen senast den 31 oktober varje år.

Bidragsmedlen är begränsade i förhållande till behoven. Prioriteringar och särskilda satsningar kan variera år från år. Även om de formella kraven för bidrag är uppfyllda kan det därför hända att du blir utan bidrag.

En sjöbod ska användas som sjöbod

Det är alltid fritt fram att använda sin bod som den traditionellt har använts, som förvar för fiskeredskap och väderskydd i samband med fiske.

Planerar du förändringar av eller omkring din sjöbod kräver detta flera olika typer av tillstånd. Börja med att be markägaren om lov.

- Vid de öländska stränderna gäller strandskydd. Inom strandskyddet får inte nya byggnader uppföras. Att göra förändringar som gör att sjöboden får ett annat användningssätt är inte heller tillåtet. Även enstaka förändringar som till exempel att ta upp stora fönsterpartier, bygga bastu, installera en diskbänk med avlopp eller bygga uteplatser med syfte att ändra användningssättet på boden är förbjudna.
- Att uppföra en ny sjöbod eller förändra en befintlig sjöbod kräver dispens från strandskyddsbestämmelserna och nästan alltid också bygglov. Inom en stor del av världsarvet Södra Ölands odlingslandskap, krävs också tillstånd från landskapsbildsskyddet.
- Dispens från strandskyddet kan ges endast om det finns särskilda skäl. Exempel på ett sådant skäl kan vara att ersätta en sjöbod som brunnit ned.

- Sjöbodägare som använder sin sjöbod inom sitt jord- och skogsbruk eller yrkesfiske och där verksamheten medför ett väsentligt tillskott till försörjningen är undantagna från kravet om dispens från strandskyddet. Undantagen från strandskyddet gäller inte om du som lantbrukare och ägare till en sjöbod endast har fiske som hobby och bisyssla.

Alla ska ha tillgång till stränderna och växt- och djurliv ska värnas

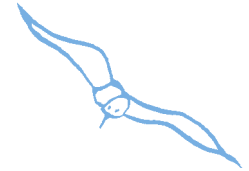
- Den svenska allemansrätten är unik och är en förutsättning för vårt friluftsliv. De öländska stränderna har stort värde för alla som söker natur- och kulturupplevelser, fysisk aktivitet eller avkoppling. Därför får du inte bygga staket, grillplatser, lekplatser eller

Har du frågor angående bygglov, strandskydd, landskapsbildsskydd eller har andra funderingar kontakta kommunen eller länsstyresen.

Du kan också läsa mer om vad som gäller och hur du söker olika tillstånd på kommunernas och länsstyrelsens webbplatser.

flaggstänger, anlägga planteringar, gräsmatta och liknande anordningar runt din sjöbod som gör att den uppfattas som en tomt eller på annat sätt hindrar allmänheten tillträde.

- De öländska stränderna är viktiga för växt- och djurlivet. Åtgärder som försämrar livsvillkoren för djur och växter är därför inte heller tillåtna. Exempelvis får du inte gräva eller göra andra förberedelser för att anlägga en väg, fälla träd, schakta eller spränga.
- Beroende på var din sjöbod ligger kan det även krävas andra tillstånd för de åtgärder du planerar, till exempel inom naturreservat, Natura 2000-område och/eller fornlämnings- och kulturminnesområde. ■

Bruddersta

Att läsa

Det finns en mängd böcker och artiklar om byggnadsvård och om den öländska historien. Här är några förslag:

Byggnadsvård

Så renoveras torp och gårdar. Hidemark/Stavenow-Hidemark/Söderström/Unnerbäck

Hantverket i gamla hus. Svenska föreningen för byggnadsvård

Frågor och svar om byggnadsvård. Roger Lindbom, Vicki Wenander

Byggnadskultur. Tidskrift från Svenska föreningen för byggnadsvård

Byggnadsvård i praktiken III. Utvärdig renovering. Göran Gudmundsson

Byggnadsvård i praktiken IV. Invändig renovering. Göran Gudmundsson

Ölands kulturhistoria

Skiftesverk i Sverige, Gunnar Henriksson, 1996

Öländska bygdestudier, Manne Hofrén, 1933

Natur och kultur på Öland, Länsstyrelsen i Kalmar län, 2001

Öland och Ölänningar, Hjalmar Nilsson, 1976

Fiske, fiskare och fiskarbönder vid Kalmar läns kuster, Nils J.

Nilsson, 1953

Öland – natur och bygd, Nils J. Nilsson, 1966

Gräsgård mellan hav och land, Gräsgårds hembygdsförening, 1993

Södra Gärdslösa by – då och nu, studiecirkeln Byforskning i S. Gärdslösa, 2007

Ventlinge – en sockenbeskrivning, Ventlinge hembygdsförening, 1976

Öländsk bygd 1993, Åkerbo hembygdsförening

Hit kan du vända dig om du vill ha goda råd

Borgholms kommun
0485-88 000
www.borgholm.se

Mörbylånga kommun
0485-47 000
www.morbylanga.se

Länsstyrelsen i Kalmar län
0480-82 000
www.lansstyrelsen.se/kalmar

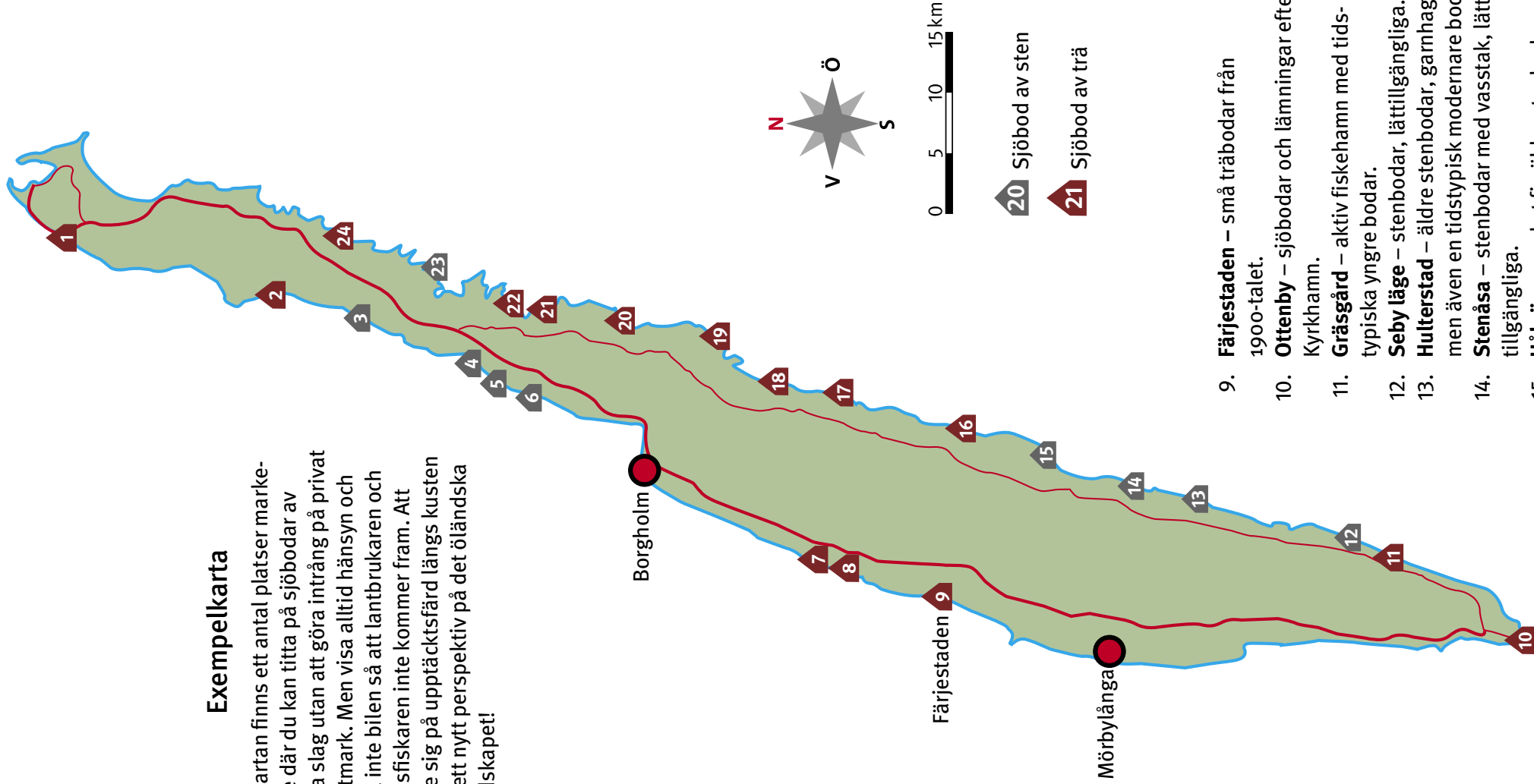
Kalmar läns museum
0480-451300
www.kalmarlansmuseum.se

Svenska byggnadsvårdsföreningen
08-30 37 85
www.byggnadsvard.se

Exempelkarta

På kartan finns ett antal platser markerade där du kan titta på sjöbodar av olika slag utan att göra intrång på privat tomtmark. Men visa alltid hänsyn och ställ inte bilen så att lantbrukaren och yrkesfiskaren inte kommer fram. Att bege sig på upptäcktsfärd längs kusten ger ett nytt perspektiv på det öländska landskapet!

1. **Byxelkrok** – äldre träbodar, lättillgängliga inne i samhället.
2. **Alvedsjö** – skiftesverksbodar med svale, ligger parallellt med stranden. Vasstak lagt i etapper.
3. **Jordhamn** – äldre stenbodar samt en skurkvarn.
4. **Djupvik** – välbevarade stenbodar. Några med äldre kalkputs. Många vinschar utmed strandlinjen.
5. **Bruddesta** – byggnadsminne, många ålderdomliga stenbodar, garnhagar, båt m.m.
6. **Åleklinta** – äldre hamnmagasin i kalksten.
7. **Ispeudde** – små träbodar från tidigt 1900-tal, en med nylagt spåntak.
8. **Fäholmen** – grupp om tre bodar, en med gammal omålad panel och äldre papptak.

9. **Färjestaden** – små träbodar från 1900-talet.
10. **Ottenby** – sjöbodar och lämningar efter Kyrkhamn.
11. **Gräsgård** – aktiv fiskehamn med tidstypiska yngre bodar.
12. **Seby läge** – stenbodar, lättillgängliga.
13. **Hulterstad** – äldre stenbodar, garnhagar men även en tidstypisk modernare bod.
14. **Stenåsa** – stenbodar med vasstak, lättillgängliga.
15. **Hålnäs** – mycket fin äldre stenbod med utvändigt skorstensstock, även fina garnhagar samt ruiner.
16. **Bläsinge** – aktiv fiskehamn med både äldre och nyare bodar av trä.
17. **Folkeslunda** – en mycket ålderdomlig omålad skiftesverksbod med torvtak.
18. **Gärdslösa** – gammal skiftesverksbod.
19. **Kapelludden** – fin miljö med 1900-talsbodar, kapellruin och fyr.
20. **Nynäs** – två stora grupper av sjöbodar på en udde. Några välbevarade äldre med stråtak.
21. **Kårehamn** – aktiv fiskehamn, men även en äldre träbod med öppen svale.
22. **Lillholmen** – stort fiskeläge med välbevarade 1900-talsbodar.
23. **Hallnäs udde** – gamla fint renoverade bodar med väggar av kalkstensflis.
24. **Källahamn** – träbod med tak av kalkstensflis under senare plåt. Lättillgänglig.

Mörbylånga
kommun

BORGHOLMS
KOMMUN

Länsstyrelsen
Kalmar län